

Н.В. НЕЛІНА. ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Розглядаються поняття сутності, характеру і змісту конституційної правосуб'єктності українського народу.

Ключові слова: український народ, суб'єкт права, правовий статус, конституційна правосуб'єктність.

Рассматриваются понятия сущности, характера и содержания конституционной правосубъектности украинского народа.

Ключевые слова: украинский народ, субъект права, правовой статус, конституционная правосубъектность.

The article deals with the notion, subject matter, character and content of constitutional legal standing of Ukrainian people.

Key words: ukrainian people, subject of law, legal status, constitutional legal standing.

Проблема правосуб'єктності належить до числа найважливіших у правовій науці, оскільки ця категорія використовується різними галузями права. Однак дотепер загальнодоктринальних підходів у тлумаченні цього явища так і не вироблено. Традиційно під правосуб'єктністю розуміють можливість тієї чи іншої особи бути суб'єктом певних правовідносин¹. Іноді говорять, що закон наділяє суб'єктів права такою юридичною якістю, як правосуб'єктність, тобто можливістю мати права і обов'язки, і вона як передумова правоволодіння є загальним поняттям права². Разом із тим визначення поняття правосуб'єктності у конституційному праві є визначальним і актуальним для характеристики конституційного права в цілому, виявлення загальних ознак учасників конституційних правовідносин, для аналізу конкретних форм виникнення і здійснення конституційних прав і обов'язків українського народу. Нині таке дослідження необхідне з урахуванням нових політико-правових реалій, зумовлених тим, що Україна стала незалежною суверенною державою. Новим є і конституційне законодавство, і суспільно-політичний лад держави.

За радянських часів у науці конституційного права дослідженню конституційної правосуб'єктності народу приділялася увага такими авторами, як В.Я. Бойцов, А.А. Безуглов, М.В. Вітрук, Л.Д. Воєводін, В.Т. Кабишев, В.В. Копейчиков, В.Ф. Коток, О.О. Миронов, В.С. Основін, І.М. Степанов, В.С. Шевцов, І.Є. Фарбер, Б.С. Щетинін та ін.

Пошуки власної дослідницької парадигми дали можливість українським ученим за час державної незалежності Ю.П. Битяку, В.І. Кафарському, І.О. Кресиній, О.В. Кресіну, Л.Т. Кривенко, Г.О. Мурашину, В.Ф. Погорілку, В.М. Скрипнюк, О.В. Скрипнюку, Ю.М. Тодиці, В.Л. Федоренку, М.І. Хавронюку, В.М. Шаповалу, Ю.С. Шемшученку, Л.П. Юзькову, О.І. Ющику висвітлити окремі положення конституційної правосуб'єктності українського народу.

Більшість учених, розглядаючи явище правосуб'єктності народу, наголошували на необхідності пізнання його змісту, дослідження якісного взаємозв'язку і взаємозалежності окремих його елементів. У цьому аспекті можна виокремити протилежні позиції деяких авторів. Зокрема, О.В. Міцкевич вважає, що народ

можна визнати суб'єктом політики, а не права³. На думку В.Т. Кабишева і О.О. Миронова, народ не є суб'єктом конституційного права, а виступає учасником всіх суспільних відносин⁴. Правосуб'єктність цієї соціальної спільноти заперечує і І.Є. Фарбер. Він стверджує, що «виборчі права належать громадянам, сукупність яких утворює народ»⁵. Загальнотеоретичним підґрунтям такого висновку стало механічне використання наступної конструкції влади: суб'єкт влади (суспільство, соціальна спільнота, об'єднання), безпосередній носій влади (апарат), саме володарювання (стан, процес), об'єкт влади (суспільство, соціальна спільнота, об'єднання, індивід)⁶. Погодитися з такою думкою важко, оскільки сама природа народовладдя передбачає не обмеження, а навпаки, поєднання у носія влади, тих соціально-правових якостей, яким він наділений безпосередньо Конституцією.

В.С. Основін слушно зауважує, що особливість правосуб'єктності народу полягає в тому, що він виступає першоджерелом всіх прав і обов'язків, що є вираженням його волі, володіє всією повнотою державної влади, і тому саме право є державним вираженням волі народу⁷. Однак робити звідси висновок, про те, що «оскільки народ не відділений від держави ... то права він, як правило, здійснює через державу і її органи», навряд чи вірно. В цій позиції не розрізняється правосуб'єктність у «загальних» і «конкретних» конституційних правовідносинах⁸.

В.Ф. Коток обґрунтував висновок про те, що народ може бути як суб'єктом «установчих» правовідносин, виступаючи суверенним носієм влади і здійснюючи її головним чином через представницькі органи, так і «конкретних» правовідносин, здійснюючи народовладдя безпосередньо, наприклад, у формі референдуму⁹.

Такі концептуальні підходи дають можливість стверджувати, що проблема визначеності цієї категорії нерозривно пов'язана з дослідженням як у загальнотеоретичному, так і практичному аспектах інституціональних питань правовідносин, суб'єктивних прав і обов'язків, захисту прав, інтересів і обов'язків українського народу як суб'єкта конституційного права.

Автор поділяє наукову позицію В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка, що найголовнішим суб'єктом конституційного права є народ України, що врешті й визначає сутність цієї галузі права: конституційне право України – це насамперед право українського народу¹⁰.

З урахуванням специфіки предмета і методу правового регулювання конституційного права можна виділити два структурних типи правовідносин за участю українського народу¹¹. По-перше, це правовідносини між народом і державою (її органами, громадськими організаціями) *загального характеру*, що виникають на основі конституційних норм – принципів. Юридичною особливістю цих правовідносин є належність народу суверенних прав як суб'єктивних прав особливого виду без детальної регламентації обов'язків іншої сторони. До такого типу правовідносин віднесено, наприклад, загальні правові зв'язки між українським народом і державою (наприклад, згідно зі ст. 11 Конституції України держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних України, тобто Українська держава визнає основні природні права національних і етнічних спільнот; ст. 13 Конституції України проголошує, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні

ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу).

Конституції зарубіжних країн також містять норми – принципи, реалізація яких обумовлює існування правовідносин загального характеру між державою і різними інститутами політичної організації суспільства. Зокрема, можна навести ст. 2 Конституції Румунії («Національний суверенітет належить румунському народові, який реалізує його через свої представницькі органи та шляхом референдуму. Жодна група та жодна особа не може реалізувати суверенітет від власного імені»), ст. 6 Конституції Туреччини («Суверенітет повністю та безумовно належить нації. Турецька нація здійснює суверенітет через уповноважені органи відповідно до принципів, які закріплені Конституцією. Право реалізувати суверенітет не повинно належати будь-якій особі, групі чи класу»), ст. 2 Конституції Чехії («Народ є джерелом усієї державної влади; він реалізує її через органи законодавчої, виконавчої й судової влади»), параграф 1 Форми правління Швеції («Вся державна влада в Швеції виходить від народу»), ст. 2 Конституції Словаччини («Державна влада виходить від громадян, які реалізують її через обраних представників чи безпосередньо»), ст. 1 Конституції Хорватії («У республіці Хорватія влада походить від народу і належить народові як співдружності вільних та рівноправних громадян. Народ реалізує владу через вибори своїх представників та шляхом безпосереднього прийняття рішень»), ст. 2 Конституції Литви («Литовська держава утворюється Народом. Суверенітет належить Народу») тощо. Звідси випливає, що політичні стосунки між народом та інститутами прямої і представницької демократії набувають форми конституційно-правових відносин. Якщо розглядати цей принцип з точки зору його значущості для процесу конституційного регулювання політико-правових відносин, то необхідно звернути увагу на те, що переважна більшість сучасних конституцій, як зазначає Б.О. Страшун, розглядається саме як народні, тобто такі, що легітимуються народом¹².

Закріплюючи певні соціальні можливості народу, його суверенні права, норми – принципи не вказують, як правило, на іншу сторону цих правовідносин. Однак, в силу загальної дії конституційних норм – принципів, у якості зобов'язаної сторони правовідносин загального характеру виступають всі суб'єкти права, які повинні керуватися приписами конституційних норм. Механізм єдності прав і обов'язків «спрацьовує» і в даному випадку, але в особливій, специфічній формі, коли реалізація прав народу у цілому забезпечується обов'язками його громадян, а також держави і її органів¹³.

По-друге, правовідносини між народом і державою, юридичний зміст яких *конкретизовано* в чітко визначених нормах об'єктивних правах і обов'язках громадян, з одного боку, держави і її органів – з іншого. Вказаний тип правовідносин пов'язаний із формами безпосереднього народовладдя і виникає, зокрема, між народом і державою у процесі формування представницьких органів державної влади, а також при проведенні всенародного голосування по законопроекту – референдуму.

Аналізуючи юридичні особливості правовідносин, які формуються у процесі проведення виборів і референдумів, В.Я. Бойцов правильно відзначає їх складний характер і наявність певної системи правовідносин¹⁴. У процесі проведення виборів, наприклад, конкретні правові відносини громадян – виборців із виборчими комісіями, кандидатів у депутати з виборцями, виборчих комісій із органами держави, маючи відносну самостійність, проте спрямовані на реалізацію голо-

вних правовідносин – між народом і державою¹⁵.

Діалектична єдність загальних і конкретних правовідносин за участі народу як єдиного носія верховної влади є принципово важливою характеристикою правового регулювання суспільних відносин. Цей взаємозв'язок, на нашу думку, має більш конкретний характер і проявляється в тому, що конституційна правосуб'єктність народу визначається юридичною природою його суверенних прав і характеризує зміст принципу народного суверенітету в конституційному праві.

Зовнішні способи конституційного забезпечення суверенних прав народу, його конституційна правосуб'єктність пов'язані з основними юридичними особливостями, логікою конституційно-правового регулювання. Основні риси й особливості конституційного регулювання, в свою чергу, зумовлені предметом правового регулювання, тобто суспільними відносинами, в яких дістає відображення суверенітет народу.

Правосуб'єктність українського народу в конституційному праві – це суспільно-політичне явище. Не держава на свій розсуд наділяє народ якістю правосуб'єктності, а потреби суспільного розвитку, реальна роль народу в суспільно-політичному житті відображається у конституційних нормах. Соціально-політичною основою правосуб'єктності народу є народний суверенітет. Верховенство і повновладдя народу в системі суспільних відносин має визначити його місце і роль у системі правовідносин.

Водночас правосуб'єктність народу, виступає як державно-правове явище, нерозривно пов'язане із волею держави, що виражається у нормах права. Тому правосуб'єктність народу покликана не обмежувати сферу реалізації суверенітету народу, а створювати міцну юридичну основу для найбільш повного здійснення народом своїх суверенних прав. Необхідно також враховувати деякі юридичні особливості конституційної правосуб'єктності українського народу. Особливість прав, що складають зміст правосуб'єктності народу, полягає в тому, що вони мають верховний і непохідний характер, встановлюються і визначаються самим народом шляхом прийняття Конституції і є основою правоздатності всіх державних органів, громадських організацій і громадян. Закріплюючи суверенітет народу в нормах права, держава не уповноважує народ, а приймає на себе обов'язки забезпечувати суверенні права народу¹⁶.

Сукупність суверенних прав народу характеризує зміст його правосуб'єктності, визначає його конституційно-правовий статус. Однак мати права і здійснювати їх у реальних правовідносинах – не одне і те ж. Тобто йдеться про розмежування понять «суб'єкт конституційного права» і «суб'єкт конституційно-правових відносин». На думку автора, питання про належність народу суверенних прав (як суб'єктивних прав особливого виду) не можна змішувати з проблемою форм і способів їх реалізації. Виступаючи суб'єктом суверенних прав, народ не обов'язково в усіх випадках повинен сам безпосередньо здійснювати свої права, бути суб'єктом конституційних правовідносин. Для здійснення суверенних прав народу створюються інститути безпосередньої і представницької демократії, тому при реалізації конституційної правосуб'єктності народ виступає суб'єктом не тільки безпосередньо, а й головним чином в особі конкретних носіїв – державних органів та інших суспільно-політичних інститутів. Суверенні права народу матеріалізуються як в основних (конституційних) правах, свободах і обов'язках громадян, із яких і складається народ, так і в правах держави та її органів. З урахуванням цього положення наповнюється конкретним змістом теза про те, що

«народ – джерело правоздатності органів держави, громадських організацій і окремих осіб»¹⁷. Поєднання інститутів безпосередньої і представницької демократії має важливе значення для механізму реалізації суверенних прав українського народу, а недооцінення форми прямого народовладдя призводить до заперечення можливості народу бути не тільки безпосереднім суб'єктом конституційного права, а й суб'єктом конституційно-правових відносин.

Як зазначає В.М. Шаповал, за умов демократичного розвитку суспільства і держави суперечності і невідповідності між явищами безпосередньої демократії і представницької демократії не виникають, хоча питання щодо їх взаємозв'язків завжди мають практичну значущість¹⁸. Тому соціально-правовий феномен правосуб'єктності отримав значний розвиток у Конституції України як у загальноюридичному, так і галузевому плані. Однак не можна обмежувати це явище тільки нормами Конституції України, не підкріплюючи їх нормативно-правовими актами, в яких регламентуються окремі аспекти згаданих елементів конституційної правосуб'єктності.

Отже, можна дійти висновку, що конституційна правосуб'єктність українського народу – це права інституціоналізація його фактичної ролі як носія суверенної влади в державі, а відповідність суверенних прав народу його фактичним функціям як суб'єкта народовладдя є проявом його юридичної форми і соціального змісту, доказом того факту, що Конституція України адекватно відображає і закріплює роль народу як носія суверенітету. Український народ – не тільки джерело влади, а й суб'єкт влади, який безпосередньо або опосередковано виражає свою волю.

1. *Алексеев С.С.* Проблемы теории права: В 2 т. – Свердловск, 1972. – Т.1. – С. 282-283. 2. *Малеин Н.С.* Гражданско-правовое положение личности в СССР. / Отв. ред. Н.С. Малеин. – М., 1975. – С. 125. 3. *Мицкевич А.В.* Субъекты советского права. – М., 1962. – С. 42. 4. *Кабышев В.Т., Миронов О.О.* Категория «народ» в советском конституционном законодательстве // Правоведение. – 1969. – № 4. – С. 41. 5. *Фарбер И.Е.* Предмет регулирования государственного права. // Советское государственное право. – Саратов, 1979. – С. 60; 86. 6. *Гумилев В.Е.* Демократия и современный империализм. – М., 1970. – С. 6. 7. *Основи В.С.* Советские государственно-правовые отношения. – М., 1965. – С. 38-39, 34-35. 8. *Губенко Р.Г.* Советский народ – субъект конституционных правоотношений. – Советское государство и право. – 1980. – № 10. – С. 115. 9. *Коток В.Ф.* Конституционно-правовые отношения в социалистических странах // Правоведение. – 1962. – № 1. – С. 44-45. 10. *Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л.* Конституційне право України : Підручник / За заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Прецедент, 2009. – С. 10. 11. Там само. – С. 10-16. 12. *Конституционное (государственное) право зарубежных стран* / Отв. ред. Б.А. Страшун. – М.: БЕК, 1995. – Т. 1-2. – С. 61. 13. *Скуратов Ю.И.* Народный суверенитет развитого социализма (конституционные вопросы). – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1983. – С. 57. 14. *Бойцов В.Я.* Система субъектов советского государственного права. – Уфа, 1972. – С. 98. 15. Там само. – С. 98-99. 16. *Скуратов Ю.И.* Система социалистического самоуправления советского народа / Проблемы конституционной теории и практики. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1987. – С. 239. 17. *Коток В.Ф., Тадевосян В.С.* Личность, общество, государство. – М., 1966. – С. 141. 18. *Шаповал В.М.* Безпосередня демократія і представницька демократія у взаємозв'язках // Право України. – 2004. – № 8. – С. 12.